

A mezőgazdaság szocialista átszervezése Romániában

A romániai mezőgazdaság szocialista átalakítása számos hasonlóságot mutat a közép-kelet-európai kommunista államokban végbement folyamatokkal, ugyanakkor ki kell emelni, hogy több sajátossága is volt. A magyarországi folyamatok kapcsán Kovách Imre megállapította, hogy 20. században a társadalom egyfajta *parasztalanítása* ment végbe, amely a szocializmusban csúcspontot ért el. Ez érvényes a keleti blokk – köztük Romániai és Erdély – történelmi parasztságára is, amely ebben az időszakban ugyanúgy gyökeresen átalakult. Ekkor a politikai ideológiában az ipar és a munkásosztály játszott főszerepet, és az iparosítás (a vidék esetében a szövetkeztetés és kollektivizálás) érdekében a kulturális életre is rátelepedett a kommunista hatalom imázsteremtése. A hatalom képviselői minden fellelhető eszközt bevetettek, hogy a vidéki életet átalakítsák. A rurális imázst pedig nem a helyiek, hanem egy centralizált hatalom alkotta és alakította, a lokális valóság és tér nem (vagy csak alig) kapott politikai reprezentációt (Kovách 2012: 33–34).

A romániai kollektivizálás szükségességét a hatalom számos gazdasági, ideológiai és politikai érveléssel támasztotta alá. Gazdasági szempontból szükségességét az indokolta, hogy a kis parasztgazdaságok nem voltak gazdaságosak, nem voltak képesek alkalmazkodni a modern gazdaság követelményeihez. Azonban sokkal erősebbek voltak az ideológiai és politikai megfontolások. A marxista-leninista ideológia szerint csak a kiterjedt állami területeken végzett mezőgazdasági termelés képes elősegíteni az urbanizációs és iparosítási törekvéseket. A szocialista/kommunista ideológia szempontjából elfogadhatatlan volt egy szabad, a szocialista gazdasági struktúrákon kívül eső parasztság, mely nem áll a hatalom ellenőrzése alatt. Az ideológusok szerint a kisbirtokok pedig a kapitalizmus újratermelődéhez járulnak hozzá. Ugyanakkor a parasztság a földhasználati jogával olyan tartalékok fölélt rendelkezett, amelyek a háborús tartozások lerovásában, illetve a városi lakosság élelmezésében és az ország gazdasági fejlesztésében szükségesek voltak. Így a vidék szocialista átszervezése alapvető fontosságú volt az iparosításban érdekelt hatalomnak. A kollektivizálás mellett érvelő propagandatevékenységben szovjet parasztok és szakemberek is részt vettek, akik azért érkeztek az országba, hogy meggyőzzék a helyi gazdákat a szocialista átalakítások szükségességéről. Emellett a hivatalos propaganda erősen mediatizálta a romániai delegációk Szovjetunióbeli útjait, melynek során a kiutazó parasztokat megismertették a „legfejlettebb” szovjet mezőgazdasággal (Tismăneanu ed. 2006: 425).

A romániai kollektivizálás 1949-ben kezdődött, amikor március 3–5. között tartott plenáris ülésén a Román Munkáspárt (*Partidul Muncitoresc Român*, RMP)

meghirdette az ország mezőgazdaságának szocialista átalakítását.² Ezt követően kezdődött meg a kollektivizálás első nagy időszaka, amely 1953-ig tartott, és ez négy szakaszra osztható. A kezdeti szakaszra a viszonylagos erőszakmentesség volt jellemző, a kollektív gazdaságok (*gospodărie agricolă colectivă*, GAC) létrejöttét pedig megszabott gazdasági követelmények teljesüléséhez kötötték. A kollektívek elegendő és jó minőségű földdel, illetve elégséges munkaerővel kellett rendelkezzenek működésük megkezdéséhez (László 2009: 59). A békésen zajló szervezés nem hozta meg eredményét, ugyanis a gazdák ellenálltak, így csak kevés kollektív gazdaság alakult meg. Éppen ezért a folyamatért felelős Ana Pauker³ a kritikák kereszt-tüzébe került. 1950-ben került kidolgozásra Románia első ötéves terve, melyben szovjet tanácsadók segítségével kidolgozták Románia első fejlesztési tervét. Eszerint 1955-re Románia termőterületének 70%-a kollektív tulajdonba kellett kerülnön (Levy 2001: 103, László 2009: 59), ami csak úgy volt megvalósítható, ha már 1950-ben 1000 új kollektívet létesítenek. Mivel tudatában volt annak, hogy az ilyen rövid időn belül elérendő eredmények csak erőszak alkalmazásával valósíthatók meg, Pauker ellenszegült a tömeges kollektivizálás tervének. Pauker 1950. június közepén egészségügyi okokból távozott az országból, amit a Központi Bizottság többi vezetője kihasználta, és helyére Gheorghe Gheorghiu-Dej bizalmi emberét, Alexandru Moghioroșt (Mogyorós Sándor) nevezték ki a Mezőgazdasági Bizottság élére, aki a tömeges és felülről irányított kollektivizálást sürgette. 1950. június közepén egy pártgyűlésen szeptemberig 1000 új kollektív alakítását tűzte ki célul, és a megyei párttitkárokat utasította a terv végrehajtására (László 2009: 59). Ez egy új szakasz kezdetét jelentette, ugyanis a gyors és tömeges kollektivizálás érdekében a megyei párttitkárok erőszakhoz folyamodtak. A tervszámok elérése érdekében a megfélemlítés és a kényszerítés eszközeit alkalmazva a rendőrség és a Securitate is bekapcsolódott a kollektivizálásba, és a nyár és az őszi folyamán mintegy 30 000 személyt írtattak be a kollektívekbe (Levy 2001: 107). A kezdeti időkben, amikor a kommunista hatalom még nem rendezkedett be teljesen és a gazdasági életet sem kontrollálta átfogóan, a szovjet mintára szerveződő Securitate volt a legfőbb politikai fegyvere a pártnak (Kligman–Verdery 2011: 56–58). A hatósági erőszak következtében országszerte kialakuló ellenállási gócok miatt nyilvánvalóvá vált az erőszakos kollektivizálás tarthatatlansága, amit végül Pauker őszi visszatérésekor leállítottak (László 2009: 59). Az ekkor kezdődő harmadik szakaszban a megalakult kollektív gazdaságokat kívánták megszilárdítani, illetve az erőszakos kollektivizálás nyomán keletkezett problémákra, törvénytelenésekre próbáltak megoldást találni, ami azt eredményezte, hogy csak kevés új kollektív alakult (László 2009: 59–60). Az RMP Központi Bizottságának 1951. szeptember 18-ai határozata elismerte, hogy erőszakos módszereket alkalmaztak a kollektivizálás folyamán, és több hiányosságról is beszámolnak a kollektívek működésében (munkaszervezés, jövedelemelosztás,

---

2 Rezoluția CC PMR 3–5. martie 1949.

3 Szovjetunióbeli tartózkodása során Pauker tagja volt egy, a szovjet kollektivizálás túlkapasait vizsgáló bizottságnak, tehát tudatában volt az erőszakos szövetkezetesítés hátrányainak (Levy 2001: 96).

építkezések, pénzgazdálkodás, belső működés) (László 2009: 60). Ugyanakkor a határozat javaslatokat is megfogalmazott: TOZ-típusú mezőgazdasági társulások (*întovărășire*) létesítését ajánlotta, amelyekben a földterület és a mezőgazdasági eszközök egyéni tulajdonban maradnak, azonban a földeket tagosítják és közösen művelik. Ezek a társulások nem oszlanának fel az év végén, hanem a tagságnak a közösen végzett munka előnyeiről való meggyőzése után kollektív gazdaságokká alakulnának (László 2009: 60). Azonban Pauker intézkedései miatt a romániai kollektivizálás annyira lelassult, hogy 1952 elején Romániában volt a legkisebb a kollektívek tulajdonában levő föld mennyisége az összes kelet-európai kommunista állam közül (Levy 2001: 111). Miután a pártvezetésen belüli harcban Pauker fokozatosan teret vesztett Gheorghiu-Dej-zel szemben, 1952 májusában kizárták a pártból, és új szakasz kezdődött a kollektivizálás történetében.

Ugyan nem az 1950 nyarán tapasztalt mértékben, de visszatért az erőszak alkalmazása a kollektivizálásba. Sztálin halálával (más kommunista országokhoz hasonlóan) irányváltás következett be, az új szovjet vezetés fogyasztási cikkek előállítására csoportosította át az erőforrások nagyobb részét, a gazdálkodókkal kapcsolatos politika pedig enyhült. Erre reagálva az RMP KB 1953. augusztus 19–20-ai ülésén új gazdaságpolitikai fordulatról határoztak, elismervén, hogy a beszolgáltatási kötelezettségek túl nagyok, a szerződéses felvásárlási árak pedig alacsonyok voltak, illetve irreális vetésterveket állapítottak meg. Ugyanakkor azt is belátták, hogy a megalakult termelőszövetkezetek nem kaptak elégséges támogatást és az alacsony termés a működési hiányosságoknak is betudható. A határozatot követően jelentős lassulás következett be a kollektivizálás folyamatában (Cătănuș–Roske 2000: 48, 2005: 131–140; László 2009: 61).

A romániai kollektivizálás második időszaka az augusztusi párthatározattól az 1955. december 23–28. között megtartott II. RMP-kongresszusig tartott, és a lassúság jellemezte, ugyanis az erőszakmentesen lezajló két év alatt mindössze 155 új kollektívet hoztak létre az egész országban (László 2009: 61). A harmadik és egyben utolsó szakasz az említett kongresszustól indul, melynek – a szovjet irányváltás szellemében – a második ötéves terv irányelveinek kidolgozása volt a célja. A kongresszus megállapította, hogy a mezőgazdaság nem növekszik a feltételeknek megfelelően, melynek egyik okát a vidéki kisárutermelés túlsúlyában vélték felfedezni. A tervek szerint 1960-ig a mezőgazdasági termelés kb. 60–70%-át az állami-, kollektív- és társas gazdaságok kell adják. Ehhez természetesen számuk növelésére és erőteljes kollektivizálásra, illetve korábban megalakultak fejlesztésére és az új, egyszerű mezőgazdasági társulási formák létrejöttének támogatására van szükség (László 2009: 61). A Galac tartományi kísérleti kollektivizálást („*Experimentul Galați*” – Oprea 2005: 97) követően a KB 1956. július 16–17-ei plenáris ülésén újból meghirdették az országos kollektivizálást (Oprea 2005: 97, László 2009: 61). Ekkor egy új típusú mezőgazdasági szervezet, a járadékos mezőgazdasági termelő szövetkezetek létrehozását is javasolták, melyekben az elvégzett munka és a gazdaságba bevitt saját földterület nagysága szerint (75%–25%-os arányban) oszlott meg a jövedelem. Az 1956-os magyarországi forradalmi események hatására rövid

ideig visszafogták a kollektivizálás folyamatát, de még az év decemberében folytatták a mezőgazdaság gyökeres átalakítását. Módosult a mezőgazdasági politika is, ugyanis a beszolgáltatási rendszert felváltotta a szerződéses felvásárlási rendszer, melynek a szövetkezetek és az állami kereskedelmi szervek voltak a lebonyolítói. Emellett könnyebb lett a mezőgazdasági termékek szabad forgalma is. 1956 és 1958 között 876 kollektív és járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezet, illetve 4618 mezőgazdasági társulás alakult. A RMP KB 1958. november 26–28-ai plenáris ülésén Gheorghiu-Dej ismertette az addigi eredményeket, és a folytatást, illetve a gépesítés növelését jelölte ki további célként. Az 1960. június 20–25-én tartott III. pártkongresszuson az ország vezetője ismertette az ötéves terv eredményeit. Eszerint a mezőgazdaságban a terület és árutermelés szempontjából már 1959 végén túlsúlyba került a szocialista szektor, és nagyvonalakban befejezettek nyilvánítható a mezőgazdaság szövetkezetesítése. Ezt követően a hangsúly a mezőgazdasági társulások kollektívékké való átalakítására tevődött. Látható, hogy a hatalom különböző formájú gazdasági egységekkel is kísérletezett, hogy megnyerje a parasztságot a szocialista átalakítás ügyének. Hasonlóan jártak el a többi szocialista ország kollektivizálása során több-kevesebb sikerrel.

Az RMP KB 1961. június végi plenáris ülésén a kollektivizálás folytatásáról döntöttek. Ebben a korszakban újra erőszakosabbá vált a kollektivizálás, ami valószínűleg a román pártdelegáció 1961. július–augusztusi szovjetunióbeli látogatásának volt az eredménye (László 2009: 61–63).

Az 1962. április 27–30-án, a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakán végül befejezettek tekintették a romániai kollektivizálás folyamatát. Ekkor az ország mezőgazdasági területeinek 94%-a már a kollektív, illetve az állami gazdaságok tulajdonában volt (Gheorghiu-Dej 1962, Bárdi–László 2008: 235–236, László 2009: 63). Összehasonlításképpen Bulgáriában volt hasonló az arány, ahol a földterületek 92%-a került a kollektívek tulajdonába.

Mint azt Oláh Sándor is megjegyzi, a szovjet mintát követő romániai kommunisták pártideológiájának alaptétele az volt, „hogy az osztályharc áthatja az osztálytársadalom gazdaságát, politikáját és ideológiáját. A világméretű, a gondolkodási horizontot a lenini és sztálini tanítás határozta meg. [...] A kommunistáknak a társadalom-átalakító törekvéseikben és uralmuk fenntartásában ellenségekre volt szükségük. A tébolyig fokozott ellenségkeresések és leleplezések gyakorlatának többféle funkciója is volt.” (Oláh 2017: 115.) A kudarcok, hiányok, elmaradások mögött fel lehetett fedezni az intézményekbe, gazdasági egységekbe ártó szándékkal alattomosan befurakodott ellenségek működését, amivel külső tényezőkre lehetett fogni a rendszerből fakadó bajokat. Ugyanakkor egy hisztérikus pszichózist is fenn lehetett tartani. Ez egy olyan rendkívüli állapot volt, melyben minden megengedett az ellenséggel szemben (Oláh 2017: 115–116). Oláh megállapítja, hogy a hatalmi pozícióban lévők gondolkodásmódjában „az osztályharcban alkalmazott erőszakot a társadalom átformálásának, az ígért napfényes jövő és gondtalan élet utópisztikus célkitűzésének megvalósítására való törekvés legitímálta. Az alávetettek horizontján viszont az erőszak hiteltelentette a célkitűzéseket, a világnézet átformálását

célzó agitáció érvei is hiteltelenek voltak, eltántorították a háború okozta nehézségek és a rossz mezőgazdasági évek után az új rendszerre várakozásokkal tekintőket, a kommunista eszmével kezdetben rokonszenvezőket is.” (Oláh 2017: 116.)

Az osztályharcban gerjesztett konfliktusok, megbélyegzések és a vélt ellenséget sújtó megtorlások, letartóztatások, internálások, bebörtönzések azt eredményezték, hogy a vidéki társadalom mindennapjaiban állandósult a bizonytalanság, a félelem és a rettegés légköre (Oláh 2017: 117). Ö. Kovács József megállapítja, hogy az az alapvető különbség a hagyományos és modern egyeduralmi rendszerek között, „hogy a 20. századiak lelkesedést és politikai részvételt (participációt) vártak el az alattvalóiktól” (Ö. Kovács 2015: 33). Így a romániai hatalmi retorika is folyamatosan a kulákok elleni forradalmi éberségre buzdította, és ármánykodásai leleplezésére mozgósította a falvak népeit. Azonban a kulák kategória kritériumait a pártutasításokban nem definiálták egyértelműen, ez nem társadalmi kategória, hanem egy olyan politikai fogalom volt, amelyet többféleképpen lehetett értelmezni. Gazdasági, társadalmi szempontokat érvényesítő tartalmát próbálták meghatározni, „de a lokális feltételrendszerek sokszínű valóságát e kategorizálás nem fedhette le, éppen ez volt az egyik lehetőség arra, hogy a kulákká minősítésekkor a helyi pártkáderek részéről tág tere nyíljon a manipulációnak, a bosszúállásnak és önkényeskedésnek.” (Oláh 2017: 117–118.)

A kuláknak nyilvánított falusiak gazdasági javaira úgy tekintett a hatalom, hogy azok kizsákmányolásból származtak, és ezzel az indoklással fosztották meg őket földjeiktől, épületeiktől, állataiktól és eszközeiktől, melyeket az első kollektív gazdaságok megalakításánál használtak fel. A kulákok elleni lejárató kampány a politikai beszédektől a sajtón keresztül az irodalomig szinte mindenhol jelen volt, és az adminisztratív intézkedések, utasítások szövegeiben is gyakori volt a velük szembeni bizalmatlanság szítása és a félelem gerjesztése (Oláh 2017: 118–119).

A helyi társadalmakban a régi elit lecserélésével radikális pozícióváltás következett be, ugyanis a vezetőség a korábban döntési jogkörökkel, tekintéllyel nem rendelkező (sok esetben más településről vagy vidékről származó) szegényparasztek, kisiparosok, munkások kezébe került. Cselekvéseiket sok esetben elfogultság és bosszú jellemezte, és folyamatosak voltak a feszültségek és konfliktusok (Oláh 2017: 119, Kideckel 1982: 333).

A megemelt adóztatás és a beszolgáltatási kötelezettségek voltak a kulákok elleni legfőbb gazdasági eljárások, melyeket gyakran megfélemlítés és fizikai agresszió is kísért. A hatalom adminisztratív kényszerrel vonta el terményeket, kötelező termelési tervekkel, emelt adózással és beszolgáltatási kötelezettségekkel sújtotta és korlátozta a gazdaságokat. Azonban nem semmisítette meg ezeket, mert szüksége volt rájuk a városi lakosság élelmezéséhez. A kulákosítás esetenként helyi kezdeményezésre is történhetett, amikor a helyi vezetők jelentették feletteseiknek a párt céljainak megfelelő különböző intézkedések és döntések lehetőségeit (Oláh 2017: 119–120). Oláh Sándor megjegyzi, hogy „a levéltári források legtöbbször csak a szóbeli feljelentések következményeiről tudósítanak, az államhatalmi intézményekben készült, a hierarchia felsőbb szintjeire küldött írott jelentéseket a szóbeli tájékozta-

tások alapján fogalmazták a milícia vagy az állambiztonság járási, megyei vagy községi irodáiban. Ilyenkor a feljelentések kezdeményezői homályban maradnak csak az iratok bevezető mondataiból sejtethjük [...], a helyi mikrotársadalmi viszonyok között tájékozatlan karhatalmi szerveket hogyan informálták.” (Oláh 2017: 121.) A kulákoknak és családtagjaiknak a helyi társadalmon kívül (állami munkahelyeken, közoktatásban stb.) is megbélyegzésben, diszkriminációban és kiközösítésben volt részük (Oláh 2017: 121–122). A falusi társadalmak mindennapi valóságára is hatással voltak ezek a korlátozások és minősítések, a személyközi kapcsolatok világába is behatolt a megkülönböztetések politikája, ami sok esetben azt jelentette, hogy a kulákkal való munkahelyi kapcsolattartás, közös időtöltés vagy éppen rokonság szankciókkal büntethető szituáció volt. Levéltári példák bizonyítják, hogy a diktatúra alatt a kapcsolatoknak, cselekedeteknek, gesztusoknak politikai jelentéseket is tulajdonítottak (Oláh 2017: 122–124). A kulák fogalma tetszőlegesen tárgyitható és szűkíthető volt, határai a politikai széljárástól, az osztályharc pillanatnyi állapotától függően igen képlékenyek voltak, ami azt eredményezte, hogy a kuláklistákat folyamatosan ellenőrizni kellett. A falvakban és kisvárosokban elkészült kuláklisták összeállításának feladata a helyi pártalapszervezet tagjaira és az adminisztratív intézmények vezetőire hárult, akik személyes ellentétek, rivalizálások miatt gyakran ellenségnek minősítették egyes falustársaikat (Oláh 2017: 124–125). A gazdasági ellehetetlenítés és a társadalmi diszkrimináció a megbélyegzett családok a párthierarchia különböző fórumaihoz fordultak helyzetük felülvizsgálatát, felmentésüket kérve. Kéréseiket első fokon a községi vizsgáló bizottság javasolhatta, majd a felmentésre javasoltak listáját egy három tagból álló rajoni verifikáló bizottság ellenőrizte. Ezt követően a tartományi néptanácsba küldték azt jóváhagyásra (Oláh 2017: 127).

Oláh Sándor szerint azonban „az osztályharcos erőszak következményeit, az emberi tragédiákat, szenvedéseket, traumákat, a valóságos viszonyokat a történeti kutatások teljes mértékben soha nem tárhatják fel. Ennek legfőbb oka, hogy az események teljességéről a korabeli diktatórikus hatalmi, politikai viszonyok között sok esetben hiányos vagy torzított jelentésű dokumentumok, források, maradhattak fenn, vagy egyáltalán semmiféle nyom nem maradt a presszió és terror következményeiről. A kutatásban felbukkanó múltbeli eseményekre azonban olykor több – írott és szóbeli – forrásból is eshet fény [...]” (Oláh 2017: 128.)

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején helyi szinten a községi néptanács számított a legfontosabb állami intézménynek, melynek felügyelete alá tartoztak a tanügyi, az egészségügyi és a kulturális intézmények. Az adminisztratív funkció mellett a gazdasági elvonás és az osztálypolitika érvényesítése is feladataik közé tartozott. Ezek szervezték meg és bonyolították le helyi szinten a megtermelt javak beszolgáltatását, de fő feladatuk volt az új ideológiák, a szocialista társadalomkép propagálása is. Ugyanakkor a tanács kategorizálta a falubeliek társadalmi helyzetét, politikai nézeteit és rendszerrel szembeni viszonyulásukat is (Oláh 2008: 291–292). Egy „előrenéző” ember című tanulmányában Oláh Sándor egy falusi kommunista, egy helyi előljáró egyéni életútja példáján mikroszintű megközelítésben mutatja

be egy társadalmi csoport hatalomhoz való viszonyát. Életútjának, illetve halála fogadtatásának felvázolása mellett értelmezi politikai karrierjét, hiszen ő válik a faluban a kollektivizálás bűnbakjává. A korabeli dokumentumokból kiderül, hogy a falu és a hatalom világa között egyensúlyozva hogyan próbál a hatalom hű szolgájaként és a helyiek érdekképviselőjeként működni (Oláh 1998b, 2008: 311–328). A néptanácsok gyakorlati működésének lényege az volt, hogy cselekvően vegyenek részt a társadalom átalakításának hatalmi programjában, a központból érkező parancsokat hajtsák végre. A korabeli dokumentumok tanúsága alapján elmondható azonban, hogy a helyi vezetők igyekeztek megfelelni a felsőbb elvárásoknak, de sok esetben megpróbálták a sürgető, arrogáns hangnemű rajoni követeléseket hátrítani. Emellett az elégedetlenkedő helyi társadalom panaszait is közvetítették a felsőbb szintek felé, sőt szelíd formában és korlátozott számban még lokális érdekképviselő is előfordult. De a helyi vezetők idővel rá kellett jöjjenek, hogy az állam érdekei előnyt élveznek a lokális vagy egyéni érdekekkel szemben, és fokozatosan leépült a helyi hatalomnak az amúgy is gyenge érdekképviselői tevékenysége, ami annak is tudható be, hogy sok esetben a néptanácsok elnökei más településekről delegált, a lokális közösség számára idegen személyek voltak. Jól példázza ezt a leépülést az is, hogy az 1950-es évek végén már nyoma sincs a helyi társadalom érdekeit felvállaló gesztusoknak. „Annál gyakoribb a hatalom helytartóinak a felettesektől átvett cinizmusa. A hatalom érdekeinek megfelelően átszocializálódott helyi vezetés olyan új magatartásmódokat, orientációs mintákat internalizált, amelyek eltértek a helyi társadalmakban létező értékektől. A hivatalosan intencionált értékek szemben álltak a falu tradicionális értékrendjével. Ez a szembenállás számos területen megnyilvánult: a termelési folyamat erőszakos centralizálásában, a redisztribúció hatalmi kisajátításában, az új fogyasztási szokások propagálásában, a tradicionális kommunikatív struktúrák bomlasztásában (pl. a vallási hagyománnyal szembeni ellenséges viszonyulásban).” (Oláh 1998a: 97–98.) A kommunista hatalom intézményes berendezkedése előtt a hatalom legitimitásának egyik forrása a létező, rögzült rend sértetlen fenntartása és a rend újratermelésének feltételrendszerét biztosító hatalmi felügyelet volt, a mindennapi élet autonómiáját a külső hatalmi szféra ekkor még érintetlenül hagyta. A kommunisták azonban az életgyakorlat legkülönbözőbb szféráiba furakodtak be, a személyes döntési hatásköröket erőszakos korlátozták, azt irányítani kívánták. „A szociális integrációt az új értékek szerint megvalósítani készülő hatalom a kialakult integrációs sémák lebontásával, érvénytelenítésével kezdte (pl. a társadalmi státuszok hierarchiájának átrendezése, az erőforrások használatának ideológiai szempontok szerinti szabályozása).” (Oláh 1998a: 98.)

Szabó Árpád Töhötöm megállapítja, hogy a kollektivizálás időszakában meghatározóak voltak azok a mozzanatok, amelyek keretében a lenti világok tagjai (jelen esetben a kollektivizálandó parasztság) „egy általuk ismert morális rendszerhez és a társadalmi, gazdasági optimumhoz igazodva szervezték meg életüket vagy a szembeszegülés egyetlen módját, a hétköznapi ellenállást. [...] A lopás, a teljesítmény-visszatartás, a hamis adatok szolgáltatása, a halogatás, a hártás stb. mind olyan technikák voltak a parasztok kezében, amelyekkel a saját maguk és közössé-

gük integritását védhették.” (Szabó Á. T. 2009: 244.) Amennyiben a hatalom nem lépi át annak a morális rendnek a határait, amelyeket a parasztok szabnak meg, ismernek és tartják magukat, akkor a konfliktus elkerülhető (Gagyí 2005: 45–51, Szabó Á. T. 2006: 200). A falu szocialista átalakítása elvezetett a tulajdonhoz való viszony megváltozásához is, olyan jelenségek váltak általánossá, mint a lopás,⁴ az eladósodás vagy az elszegényedés. A parasztság mentalitása is megváltozott, és fokozatosan eltávolodtak a hagyományos értékektől (Fürtös–Bârlea 2009: 13). Itt kell megemlíteni, hogy a termelészövetkezetekből való lopás az ellenállás egyik formája lett, pozitív felhangot kapott, ugyanis arra úgy tekintettek, hogy az államtól lopni nem bűn, hiszen az kisajátította azt, ami amúgy is az embereké volt. Tehát egyfajta visszavételről van ez esetben szó.

A jobbágytelki földrajzi környezethez hasonló történeti Máramaros nagy részén ugyancsak nem létesültek kollektívek, ami többnyire a terméketlen földeknek és a parasztok ellenállásának tudható be. A Nagybányai Regionális Pártbizottság 1962 áprilisában készült jelentésében Máramarossziget és Visó rajonok esetében nem említették a hegyvidéki övezeteket, hogy a kollektivizálási folyamatot ne kompromittálják. Így a jelentésekben közel 100%-os volt a kollektivizált földek aránya. A termelészövetkezeti munkától szabadulni kívánók inkább bányászati és ipari munkákra, illetve mezőgazdasági idénymunkára szerződtek más régiókban, és az így kialakult munkaerőhiány a megalakult kollektívek életképtenségéhez vezetett, az 1980-as években a szövetkezetekben már csak a nők és az idősek dolgoztak, a termést pedig a hadsereg, a középiskolások és egyetemi hallgatók segítségével kellett begyűjteni (Fürtös–Bârlea 2009: 10–13). A már hegyvidéki területnek számító Gyimesben, a többi hegyvidéki faluhoz hasonlóan a mezőgazdaság szocialista átalakítása csak részlegesen történt meg. Azonban a termelészövetkezetek szervezésére azért itt is történtek kísérletek. A részleges átalakítás tulajdonképpen az erdők állami kézbe kerülését, a legelők közös birtokba szervezését, a szántók és kaszálók magántulajdonban maradását jelentette (Babai–Molnár–Molnár 2014: 29–31).

Itt kell megjegyezni, hogy a kollektivizálás ideje alatt több közigazgatási átszervezés is volt, az azokhoz való alkalmazkodás nem csak a parasztságnak, hanem olykor még a helyi hivatalosságoknak is gondot okozott. Az 1950 szeptemberében történt közigazgatási átszervezés keretében megszüntették a megyéket és a járásokat, helyettük létrejöttek a rajonok és a tartományok. Több falunak megszűnt az önálló községi státusza, és egy-egy községközpontnak rendelődtek alá. Megalakult Székelyföld területén a Sztálin (később: Brassó) és a Maros tartomány. Utóbbi hat rajonból és Marosvásárhely tartományi alárendeltségű városból állt, összesen 418 település tartozott hozzá. Sztálin (Brassó) tartomány túlnyomórészt magyarok lakta rajonokból állt, amely alól csak Sztálin rajon, a Sztálinváros (Brassó) körüli falvakkal képezett kivételt. Szovjet nyomásra 1952 szeptemberében újabb közigazgatási átszervezéssel létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt (MAT). Területcserékkel a tartomány többszoros magyar jellege is megerősödött, de a Felső-Maros völgyében lévő

---

4 A kollektivizált falvakbeli lopásról lásd bővebben: Gagyi 2018.

21, túlnyomórészt románok által lakott településből létrehozták Hévíz rajont. A tartomány így 9 rajonból és Marosvásárhely városból állt, és 501 települést számlált. 1956 januárjában a MAT-on belül létrehozták Székelykeresztúr rajont, illetve az így tíz rajonnal (és Marosvásárhely várossal) rendelkező MAT-ban már 518 települést tartottak számon. Ezekon kívül 184 tanyát faluvá minősítettek. Az 1960. decemberi 27-i közigazgatási átrendezéssel megalakították a Maros-Magyar Autonóm Tartományra (MMAT). Ennek tömbmagyar jellegét azonban megszüntették azzal, hogy két, túlnyomórészt magyar lakosságú rajont Brassó tartományhoz csatoltak, illetve két román többségű rajont pedig a MMAT-hoz. Belső változtatásként Erdőszentgyörgy és Székelykeresztúr rajonokat feloszlata ment végbe, így nyolc rajon (és Marosvásárhely város) alkotta a tartományt 840 településsel. A levéltári adatok szerint az 1950–1952-es időszakban a tartomány összöldterülete 817 000–931 000 hektár körül volt, 1956–1961 között pedig 1 263 000–1 350 000 körül. A tartomány mezőgazdasági területe az 1956–1961 közötti időszakban 690 000–704 000 körül volt, ami Ludas és Dicsőszentmárton rajonok átcsatolásával növekedett. Az 1950–1952 közötti időszakban a szántóterület 289 000–300 000 hektár körül, a gyümölcsösök 4000–4100 körül voltak a források alapján. 1956-ban a levéltári és kiadványi adatok szerint 308 000 hektár szántó, 188 000 hektár kaszáló, 201 000 hektár legelő, 530 000–532 000 hektár erdő és 5941 hektár körül volt a gyümölcsösök és szőlősök területe (László 2017: 92–94).

A kollektivizálás alatt kezdetét vette a gazdaság komplex gépesítése, az igavonó állatokat (és sok helyen az emberi munkaerőt) traktorokkal, kombájnokkal, teherautókkal váltották fel. Országszerte gép- és traktorállmások (SMT) jöttek létre, hogy ésszerűen használják a gépparkot (Csucsujá–Báthory–Máthé–Nagy 2011: 120–123).

Látható, hogy a kollektivizálás többről szólt, mint csupán a gabona és egyéb termények megszerzése: az államépítés (a hatalom) építésének egyik meghatározó eszköze is volt (Viola 2014: 50). Horváth Sándor megállapítja, hogy kollektivizálás után a parasztokból bérmunkások lettek, akik már az állammal álltak jogviszonyban, és gazdasági, társadalmi önállóságukat már elveszítették. A kommunista utópia célkitűzéseinek megfelelően a kollektivizálás a társadalom egészének szerkezetét változtatta meg, és bár a sztálinizáció része volt, több országban (így Romániában is) többnyire Sztálin halála után valósították meg azt (Horváth S. 2015: 20).

A romániai falu-város migráció kapcsán Gagyí József megjegyzi, hogy két világháború közötti jellemzőkkel ellentétben, 1948 után egyértelműen a faluról városra való elvándorlás a domináns. Az 1966-os népszámlálás időpontjában a lakosság 32,7%-a már nem ott élt, ahol született, és a városi lakosság 59%-át a beköltözöttek alkották. Ekkor már a férfiak és a nők körében egyaránt nagyobb volt a faluról városra, mint a faluról falura költözők aránya. Nagyobb vonzerővel rendelkeztek a nagyvárosok, itt volt a legnagyobb arányú a gyarapodás, ami a természetes szaporulat mellett a beköltözésnek volt köszönhető (a városi gyarapodás 38,6%-a a nagyvárosokban zajlott le). A nagyvárosokba a kisvárosokból és a falvakból egyaránt érkeznek migránsok, és a város nagyságával arányosan nőtt annak vonzáskörzete is

(Gagyí 2009: 151). Az 1960 és 1966 közötti városi migrációról elmondható, hogy a városok lakosságának egyötöde (20,3%) ebben az időszakban költözött be, és három olyan város volt, amelynek a lakosságában 50%-nál volt nagyobb a beköltözöttek aránya, illetve 27, amelynek a lakosságában a beköltözöttek aránya 30–50% között mozgott.⁵ Az 1968-as területi-adminisztratív átszervezés előtt világosan kirajzolható a kibocsátó és a befogadó vidékek (növekedési pólusok). Ilyen kibocsátó Erdélyben Szilágy, Fehér, Hargita, Kovászna, Beszterce-Naszód és Maros megye, az elvándorlás iránya pedig Kolozsvár, Szeben, Brassó, Hunyad voltak (Gagyí 2009: 152). Természetesen a legnagyobb befogadó Bukarest volt, de vidéken is voltak vonzó célpontok. Románia szén- és acéltermelésének akkori központja, a Zsil-völgyét is magába foglaló Hunyad megyében 1966-ra a városi lakosság aránya 59% lett. A bevándorlók 35,5%-a Erdélyből, 22%-a Olténiából, 15,9%-a Moldvából érkezett. Egy másik fontos migrációs célpont volt Brassó és környéke (Szecseleváros, Feketehalom, Zernyest, Barcarozsnyó, Fogaras, Viktóriaváros, Predeal). 1966-ban a megye aktív lakosságának 63,5%-a dolgozott az iparban, és Brassóban a beköltözöttek aránya 71,2% volt. Ebben az esetben is erdélyi magyarok jöttek a legtöbben (37,9%), főleg Kovászna, Hargita és Maros megyékből, de a Munténiából és Moldvából érkezettek aránya együttesen nagyobb volt (Munténia 23,5%, Moldva 15,6%), mint az erdélyieké (Gagyí 2009: 152–153).

A megyésítés után némileg változtak az irányok és az elvándorlás ritmusa, de továbbra is a kis települések voltak a kibocsátók (1968-ban a migránsok 61,7%-a, 1973-ban 67,3%-a származott ilyen falvakból). Az 1977-es népszámlálás adatait vizsgálva megállapítható, hogy Erdélyben 16 megyéből 7-ben pozitív volt a vándorlási arány. Szilágy és Fehér megyék voltak továbbra is a legnagyobb kibocsátók. Kis mértékben ugyan, de Maros, Hargita és Kovászna megyékből is elvándoroltak. A legnagyobb befogadók pedig Brassó (+44,5%), Temes (+35%) és Hunyad (+28,85%) megyék voltak. Az 1960–1970-es évek fordulóján, majd még két évtizedig az újonnan alakult megyék közötti lakosság-újraelosztásnak lehetünk tanúi: 13 megye és a főváros a vándorlás nyertese. A felgyorsult migráció összefüggésben állt az iparosítás és az urbanizáció ütemével, és ez a folyamat 1980-as évek közepéig, majd nem a rendszerváltásig tartott (Gagyí 2009: 153). 1973-ban, a belső migráció kommunizmus alatti csúcsosodásakor 375 000 személy vándorolt el országon belül. Ez a folyamat 1989-ig lassú csökkenésnek indult (Horváth I. 2016: 43–44).

A kollektivizálással párhuzamosan zajló erőteljes iparosításhoz (Tismăneanu ed. 2006: 414–423) munkaerő is kellett, melyet elsősorban az ipari központok közelében levő falvakból verbuváltak. Így a kutatási területen található Székelyhodosról, Ehedről és Iszlórról (illetve elenyésző számban Jobbágytelkéről is) többen városi munkára szegődtek. Háromszéki példákat hozva Pozsony Ferenc is hasonló

---

5 Ennél nagyobb arányt mutat Balánbánya, ahol a lakók 80%-a máshonnan költözött be, 70,7% pedig 1960 és 1966 között. Vajdahunyad esetében a beköltözött lakosság a teljes létszám 79,1%-a, az 1960–1966 között beköltözöttek aránya pedig 42,4% volt. A Vajdahunyadon letelepedők minden irányból, minden távolságról érkeztek, többnyire Hunyad megyéből, de 50–250 km-es körzetből is (Gagyí 2009: 151–152).

folyamatokról számol be. Azokban a falvakban is erős elvándorlás és mezőgazdasági munka hátrahagyása volt jellemző (Pozsony 2008, 2011).

Az egyik legjelentősebb székelyföldi célpont a Marosvásárhely volt, amelynek 1956-ban 65455 fős lakossága növekedésnek indult (Lakatos 2017: 31–32). Kolozsvárhoz képest Marosvásárhely iparosítása és urbanizációja másképp zajlott le, ugyanis itt sokkal nagyobbak voltak a háborús pusztítások, mint a kincses városban. A háború után kivonuló németek szabotázsakciói is sújtották a város ipari termelését, amellyel szemben a helyi munkásság nem tudott időben megszerveződni. Miközben Kolozsváron 1948-ban már a gázt vezették be, Marosvásárhelyen még javában zajlott az újjáépítés, rehabilitálták az útburkolatot, helyreállították az elpusztított vízművet és a villanytelepet. 1948-ban megkezdődött a marosvásárhelyi gyárak államosítása, melyet az 1950-es években a kisebb műhelyeket is kisajátította az állam. A Magyar Autonóm Tartomány fővárosaként a város ipari kapacitása az 1950-es évek elején jelentősen megnőtt, és ekkor a beköltözött munkaerő nagy része még Székelyföldről származott. Az 1960-as évekre az iparosítás évi üteme 19-20%-os lett, ami jóval meghaladta az országos átlagot.⁶ Ez a (főleg a Kárpátokon túli megyékből érkező) románság számbeli növekedésében is megnyilvánult. Létszámuk 1966–1989 között megháromszorozódott, a magyarság számának növekedésére inkább a természetes szaporulat volt jellemző, de az otthoni munkalehetőség hiánya miatt a Mezőségről, a Nyárad-, Maros- és Küküllő mentéről is érkeztek magyarok (Lakatos 2017: 47–48, Costea 2004). A növekvő népesség számára új lakásokra volt szükség, ezért az 1960-as évekkel kezdődően nagy lakótelepek építéséhez fogtak Marosvásárhelyen is. 19 év alatt összesen 71 000 lakás került átadásra (Lakatos 2017: 50).

Ahogy Gagyi József is írja, a hatalom képes volt arra, hogy „mobilizálja a lakosság egy részét, letelepítse a városokban, megteremtse a lakás és munka feltételeit –, de ezután magára hagyta ezeket a tömegeket. Családok százezrei ezeken az új helyszíneken nem alakultak át városiakká, hanem megmaradtak falusiaknak abban az értelemben, hogy nem integrálódtak a városi társadalomba és kultúrába, a városi teret, a városi életmód nyújtotta alkalmakat a falusi szociális kapcsolatháló mentén, falusi viselkedési modellek adaptálásával élték meg.” (Gagyi 2009: 216.) A rendszerváltás utáni gazdasági változások, a nagy ipari vállalatok tönkremenése után ezek a városban élő falusiak egy része haza (vagy más falvakba) költözött, a 20. század végén lezajlott nagy társadalmi-gazdasági átalakulás pedig a dekollektivizáció, a visszapasztosodás és a demodernizáció jegyében zajlott (Pozsony 2000: 740, Jakab–Vajda 2019: 7, Vajda 2019: 17). Az 1990-es években az agrárszektor sok helyen (így Romániában is) elveszítette a korábban élvezett biztonságát, mert a mezőgazdasági piac bizonytalanságára a közeli városok munkalehetőségeinek megszűnése is hatással volt (Hann–Sárkány 2003: 139).

6 Az erőteljes iparosítást jól mutatja az 1950 és 1989 között az iparban alkalmazottak számának alakulása: míg 1950-ben a teljes foglalkoztatottak 12%-a, addig 1960-ra 15,1%-a, 1970-re pedig 23%-a dolgozott az iparban. 1989-re ez elérte a 38,1%-ot. Az ipari vállalatok száma 1960 és 1989 között 1658-ról 2102-re nőtt. (Tismăneanu ed. 2006: 416–418.)

A magyarországi kollektivizálás kapcsán jegyzi meg Lovas Kiss Antal, hogy az 1950-es évektől kezdve a jövedelem-elvonási rendszer, az új gazdaságirányítási és pénzügyi gyakorlat mind hozzájárultak a paraszti népesség elvándorlásához. A mezőgazdaságból távozók a falvak demográfiai struktúráját is átrendezték. Az állandósult elvándorlás a népesség tartós fogyásához vezetett, illetve az elvándorlás szelektív jellegéből adódóan a korstruktúra és a képzettségi színvonal is romlani kezdett a vidéki településeken (Lovas Kiss 2006: 38). Mindezek természetesen a romániai kollektivizálás kapcsán is megfigyelhetők.

Albert Ferenc *Falu és modernizáció* című tanulmányában megállapítja, hogy az erőszakolt kollektivizálás és iparosítás páros folyamata alapjaiban rendítette meg a falut. Vidékről milliók keltek útra, mert egyfelől kitaszította őket a falu, ahol tömegesen fölöslegessé váltak a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság számára, más munka meg nem akadt. Másfelől ezt a zömében fiatalokból álló tömeget vonzotta a város, a kiépülő ipar, illetve a magasabb és biztos kereset, a szakmai érvényesülés és egyéni boldogulás ígérete. Ekkor a falu legjobbjai, a rátermettek és tehetségesek távoztak, utánuk pedig a gyorsan előregedő falu maradt. „A mennyiségi, demográfiai vonatkozásokon túl a faluközösségek vesztesége nagymértékben emberi, forrása pedig a tulajdon mély erkölcsi válsága. Az úgynevezett szocialista közösségi (szövetkezeti vagy állami) tulajdon bevezetése által az elidegenült, mindenkié – tehát senkié lett tulajdon fölött egy szűk vezető réteg rendelkezett, és lényegében közpréda tárgyává vált. A tulajdon tisztelete úgyszólván pillanatok alatt szertefoszlott, évszázadokon át kialakult és rögzült értékek és magatartásformák mentek feledésbe, a falu erkölcsi tartópillérei omlottak össze.

A falu erkölcsi szétesésének lényeges feltétele volt az egyház félreállítására és az iskola szigorú alárendelése a párt, az állam, a közigazgatás helyi és felsőbb szerveinek. A kollektivizáláshoz képest »egyszerű« feladatot a hatalom példás gyorsasággal oldotta meg, amivel a falu gazdasági, demográfiai, emberi, erkölcsi leépülése történelmi tényé vált.

Az 1989-es hatalmváltás után a falu (és az egész társadalom) mély erkölcsi válsága különös módon nyilvánult meg. A hirtelen beállt tekintélyi, törvénykezési vákuum, a tranzíciós folyamatok kuszasága, a kórosan túlméretezett bürokrácia dzsungelviszonyai fölöttébb kedvező táptalajt jelentettek a falu egészét sújtó bizonytalanság, kilátástalanság fokozására.” (Albert 2000: 167.) Fontos megjegyezni, hogy a kommunizmus és a szocializmus is egy útja a 20. századi modernizációnak. A modernizáció kelet-európai és nyugati formái egyaránt sokkal látványosabban mutatkoztak meg a falvakban, mivel azok a második világháborút megelőző időszakban jelentős lemaradásban voltak a nagyobb városokhoz képest. A keleti blokk országokban és a kapitalista államokban az 1950-es évektől az infrastruktúra és a különböző szolgáltatások fokozatosan kiépültek vidéken. A gazdasági fejlődés és átalakulás, az erőteljes piacgazdasági politika és a modernitás a korábban mélyen beágyazódott falusi szokásvilágot, a hagyományokat és az egységet felbontotta. Sok esetben nemcsak a munkanélküli, szegény rétegek hagyták el a falvakat, hanem azok is, akiknek biztosított volt megélhetése, mivel a városi környezet a könnyebb

élet és jövedelemszerzés mellett nagyobb kulturális színvonalat és lehetőségeket kínált. Míg a kelet-európai országokban a kollektivizálás, a mezőgazdaság szocialista átalakítása gyorsította fel ezt a folyamatot, addig Európa szabad államaiban a kapitalista gazdasági fejlődés során jutott el sok falu az előregedésig, a gazdasági és kulturális leépülésig (Kovách 2003).

